

1(1)/2010

PAWEŁ KAŻMIERCZAK

„Państwo, którego nikt nie chciał”. Tożsamość austriacka w okresie międzywojennym

Próby poszukiwania najodleglejszych korzeni narodu austriackiego sięgają roku 966, kiedy to pojawiła się pierwsza wzmianka o prowincji *Ostarrichi*, położonej na terenie dzisiejszej Dolnej Austrii¹. Zdaniem wybitnego dwudziestowiecznego historyka Friedricha Heera, Austria miała większe od innych podmiotów europejskich problemy ze swą tożsamością, zaś wiek XIX i XX były okresem niekończącego się kryzysu, nieustannie grożącego całkowitą utratą tożsamości².

Franz Mathis kwestionuje przekonanie o zakorzenieniu tożsamości austriackiej w wielowiekowej historii. Jego zdaniem, jeśli mieszkańcy

1 Por. E. Zollner, *Der Österreichbegriff. Formen und Wandlungen in der Geschichte*, R. Oldenbourg Verlag, München 1988, s. 9.

2 Por. F. Heer, *Der Kampf um Österreichs Identität*, Böhlau, Wien, 1996, s. 10, 17, 86n, 92, 182; G. Bischof, *Introduction*, [w:] *Austrian Historical Memory and National Identity*, red. G. Bischof, A. Pelinka, Transactions Publishers, New Brunswick, London 1997, s. 1.

cesarstwa uważali się za Austriaków, było to wyrazem stosunku do panującego monarchy. To cesarz był spoiwem niejednorodnych grup etnicznych, brakowało natomiast poczucia tworzenia wspólnego bytu narodowego³. Spisy ludności w monarchii Habsburgów wyróżniały na przykład Niemców, Czechów, Polaków czy Ukraińców⁴. Znaczenie domu Habsburgów i zasady monarchicznej jako zwornika państwowości podkreślał już w 1850 roku Freiherr von Eötvös. Lojalność wobec dynastii i osoby monarchy dotyczyła większości narodowości żyjących w granicach cesarstwa⁵. Dopiero Wiosna Ludów roku 1848 przyniosła rozbudzenie aspiracji narodowościowych i demokratycznych i podkopała fundamenty absolutystycznej i centralistycznej monarchii Habsburgów⁶.

W niniejszym artykule skupię się na okresie między pierwszą a drugą wojną światową, a ściślej – między rozpadem monarchii austro-węgierskiej w 1918 roku a *Anschluss*em Austrii do Niemiec w roku 1938. Okres międzywojenny był bowiem jednym z kluczowych okresów w kształtowaniu się współczesnego narodu austriackiego.

REPUBLIKA AUSTRII NIEMIECKIEJ (1918-1919)

Po I wojnie światowej, która doprowadziła do rozpadu wielonarodowościowej monarchii austro-węgierskiej i wyodrębnienia się na jej terenie państw narodowych – między innymi Czechosłowacji, Polski, Jugosławii i Węgier, powstało państwo austriackie w kształcie zbliżonym do dzisiejszego. Jednak w przeciwieństwie do Węgrów, którym pozostały ziemie rdzennie węgierskie, Austriacy niemieckojęzyczni odebrali upadek imperium Habsburgów nie jako odpadnięcie peryferii od centrum, ale jako rozpad całości na części. Cesarz, który stanowił dotąd punkt odniesienia dla identyfikacji

3 Por. F. Mathis, *1000 Years of Austria and Austrian Identity: Founding Myths*, [w:] *Austrian Historical Memory and National Identity*, dz. cyt., s. 20-21.

4 Por. E. Zollner, *Der Österreichbegriff*, dz. cyt., s. 93.

5 Por. E. Hoor, *Österreich 1918-1938. Staat ohne Nation. Republik ohne Republikaner*, Österreichischer Bundesverlag, Wien 1966, s. 10-11.

6 Por. tamże, s. 9.

narodowej, musiał zrezygnować z udziału w rządach i opuścić Austrię, chociaż odmówił aktu formalnej abdykacji⁷.

W długiej historii Austrii była to najbardziej dramatyczna zmiana terytorialna i ludnościowa – przejście od monarchii do republiki, od wielkiego cesarstwa do małego państwa, postrzeganego przez wielu jako rozwiązanie prowizoryczne i tymczasowe. Wspomniany wcześniej lojalizm i legitymizm sprawiły, że po roku 1918 wytworzyła się wielka pustka. Po raz pierwszy pojęcie „Austrii” zostało oderwane od tradycji monarchicznej czy jeszcze starszej, książęcej, i związane z republiką. W przeciwieństwie do sąsiedniej Szwajcarii, Austria nie miała żadnych tradycji republikańskich⁸.

Republika austriacka została wyodrębniona w oparciu o kryterium narodowości niemieckiej. Pierwotna nazwa proklamowanej 12 listopada 1918 republiki brzmiała *Republik Deutschösterreich* (Republika Niemieckiej Austrii). Tym samym naturalne było dążenie Austrii do połączenia z niemiecką Republiką Weimarską. Czynniki wzmacniającymi dodatkowo tendencje zjednoczeniowe były motyw ustrojowy – zbliżenie wynikające z wprowadzenia w obu państwach ustroju republikańskiego⁹ i ekonomiczny – wielka metropolia wiedeńska została odcięta do dotychczasowych prowincji, co wywołało kryzys ekonomiczny i spowodowało wzmocnienie ruchu socjalistycznego¹⁰.

Dla pełniejszego obrazu ówczesnej sytuacji warto dodać, że podobne dążenia do tworzenia państw w oparciu o kryterium jednokowej lub pokrewnej narodowości i języka przejawiały inne grupy

7 Por. F. Mathis, *1000 Years of Austria and Austrian Identity*, dz. cyt., s. 22.

8 Por. G. Stourzh, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichsbewusstseins – vom Zusammenbruch der Monarchie zur Zweiten Republik*, [w:] R.G. Plaschka, G. Stourzh, J. P. Niederkorn, *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichsbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1995, s. 289.

9 Por. O. Bauer, *Die österreichische Revolution (1923)*, Neuauflage, Wien 1965, s. 115.

10 Por. D. von Hildebrand, *Österreichs grosse deutsche Stunde*, „Reichspost” 1933, nr 231, 20 sierpnia, przedruk: D. von Hildebrand, *Memoiren und Aufsätze gegen den Nationalsozialismus 1933-1938*. Mit Alice von Hildebrand und Rudolf Ebneith herausgegeben von Ernst Wenisch, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1994, s. 161.

narodowe, na przykład Włosi, Jugosłowianie, Rumuni czy Polacy. Na tej zasadzie tereny dawnej monarchii Habsburgów zostały podzielone pomiędzy państwa sukcesyjne¹¹.

REPUBLIKA AUSTRII (1919-1934)

Karl Renner, pierwszy kanclerz republikanckiej Austrii, skłaniał się ku przyjęciu dla nowego państwa nazwy *deutsche Alpenlande* („Alpy Niemieckie”), jako, że nie obejmowało ono wszystkich Niemców dawniejszej monarchii austriackiej, ale tylko zamieszkujących tereny alpejskie. Po ratyfikacji Traktatu z Saint-Germain-en-Laye 21 października 1919 roku nazwa państwa została zmieniona na *Republik Österreich*, która to nazwa została narzucona przez zwycięskie mocarstwa *Ententy*¹². Termin „Austria Niemiecka” nadal pojawiał się w języku polityki, zwłaszcza w wypowiedziach organizacji pan-germańskich, ale nie miał już charakteru oficjalno-państwowego¹³.

Do zaniku poparcia rządu austriackiego wśród ludności republiki przyczyniła się utrata terenów czeskich zamieszkałych przez Niemców, stanowiących główną bazę wyborczą obozu wszechniemieckiego, ratyfikowana przez Traktat z Saint-Germain-en-Laye z 10 września 1919 roku¹⁴. Tym samym nowe państwo austriackie utraciło rację bytu w oczach wielu swoich obywateli. Stało się „państwem, którego nikt nie chciał”¹⁵, jak zatytułował swą historię międzywojennej Austrii znany dziennikarz Helmut Andics. Dodatkowo Traktat z Saint-Germain zawierał zakaz *Anschlusu*, który wynikał z obaw państw *Ententy*, a zwłaszcza Francji, przed uzyskaniem nadmiernej potęgi przez Niemcy¹⁶.

11 Por. E. Zollner, *Der Österreichbegriff*, dz. cyt., s. 72.

12 Por. G. Stourzh, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichsbewusstseins*, dz. cyt., s. 290-291.

13 Por. E. Zollner, *Der Österreichbegriff*, dz. cyt., s. 72.

14 Por. E.K. Bukey, *How Revolutionary Was Nazi Austria?*, [w:] *Österreichs Umgang mit dem Nationalsozialismus. Die Folgen für die naturwissenschaftliche und humanistische Lehre*, red. F. Stadler, Springer-Verlag, Wien 2004, s. 59.

15 Por. H. Andics, *Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918-1938*, Herder Verlag, Wien 1962.

16 Por. F. Mathis, *1000 Years of Austria and Austrian Identity*, dz. cyt., s. 22.

Dla ruchu nacjonalistów niemieckich (*Deutschnationale Bewegung*) zapoczątkowanego w połowie XIX wieku na terenie cesarstwa przez Georga von Schönerera, a od 1919 do 1931 roku reprezentowanego przez Wielkoniemiecką Partię Ludową (*Großdeutsche Volkspartei*, GDVP) pojęcie niemieckiej wspólnoty narodowej (*deutsche Volksgemeinschaft*) było zwornikiem programu ideowego, wyrażającego pangermańskie dążenia zjednoczeniowe¹⁷.

W I Republice idea niemieckości nie była jednak ograniczona do obozu niemiecko-narodowego (*deutschnationale Lager*). Była ona propagowana przede wszystkim przez wykształconą klasę średnią (*Bildungsbürgertum*), której reprezentanci znajdowali się we wszystkich obozach politycznych.

Problem jest jednak nieco bardziej złożony. Wiele osób, uważających się za Niemców, podkreślało jednocześnie swoją austriacką tożsamość i to pomimo likwidacji symboli austriackich po 1918 roku. Przykładowo, wysoki urzędnik Hans von Loewenfeld-Russ uważał się zawsze za dobrego Niemca, nawet w czasach monarchii, kiedy nie było to zbyt dobrze widziane, ale równocześnie za niemieckiego Austriaka. W oparciu o swoje miejsce urodzenia, wychowanie, tradycję i dotychczasową służbę publiczną czuł się przede wszystkim Austriakiem i miał poważne zastrzeżenia wobec *Anschlussu*¹⁸.

Poczucie bycia Niemcem, Niemcem austriackim w odróżnieniu od mieszkańca Niemiec (*Reichsdeutsch*), mogło, ale nie musiało prowadzić do opowiedzenia się po stronie *Anschlussu*. Należy jednak podkreślić, że upadek cesarstwa i monarchicznych lojalności przyniósł znaczące nasilenie niemieckich tendencji nacjonalistycznych. Przedmiotem lojalności stało się pojęcie *Volk*, oznaczające naród bądź lud, mający prawo do samostanowienia i niezależny od granic państwowych. Do tego stanu rzeczy, obok atrakcyjności koncepcji samostanowienia, przyczynił się fakt, że miliony etnicznych

17 Por. G. Stourzh, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichsbewusstseins*, dz. cyt., s. 297.

18 Por. D.A. Binder, E. Bruckmüller, *Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte 1918-2000*, Verlag für Geschichte und Politik Wien, Oldenbourg Wissenschaftsverlag München, 2005, s. 101.

Niemców, określanych jako *Volksdeutsche*, znalazło się poza granicami państwa niemieckiego¹⁹.

W obozie socjaldemokratów panowało przekonanie o tymczasowym charakterze niepodległej Austrii w ówczesnym kształcie, połączone z niechęcią wobec starej Austrii. Dążono więc również do połączenia Austrii z Niemcami. Przywódca socjaldemokratów, a od 1919 roku premier Austrii, Otto Bajer, twierdził, że w tak małym kraju nie może rozkwitnąć tak wielka rzecz, jak socjalizm²⁰. Dążył on do odcięcia się od dziedzictwa Habsburgów, dlatego krytykował narzuconą przez Ligę Narodów zmianę nazwy państwa z *Deutschösterreich* na *Republik Österreich*²¹.

Obok wszechniemieckich dążeń zjednoczeniowych pojawiła się „idea austriacka”, która opierała się na tradycji monarchii austro-węgierskiej. Propagował ją przede wszystkim obóz katolicki reprezentowany przez Partię Chrześcijańsko-Społeczną. Austriackość kultywowana była jako esencja katolicyzmu, sięgająca korzeniami do Karola Wielkiego i Konstantyna Wielkiego²². Mistyczne podejście do cesarstwa Habsburgów łączyło się z nadziejami na restaurację, kultywowanymi przez założony w 1921 roku monarchistyczny *Reichsbund der Österreicher* (Związek Austriaków)²³. Zwolennicy katolicko-monarchistyczno-konserwatywnej odnowy Austrii chcieli budować austriacką tożsamość w opozycji do niemieckości, podkreślając etniczną i kulturową odrębność Austriaków²⁴.

Ksiądz Ignaz Seipel, jeden z najbardziej wpływowych polityków Partii Chrześcijańsko-Społecznej, doprowadził jednak do akceptacji ustroju republikańskiego wśród katolików. Akceptował także nowy

19 Por. G. Stourzh, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichsbewusstseins*, dz. cyt., s. 297-298.

20 Por. O. Bauer, *Acht Monate auswärtiger Politik*, Wiener Bolfsbuchhandlung, Wien 1919, s. 5.

21 Por. O. Bauer, *Die österreichische Revolution*, dz. cyt., s. 172.

22 Por. K. Breuning, *Die Vision des Reiches. Deutsche Katholizismus zwischen Demokratie und Diktatur (1929-1934)*, München 1969, s. 29; G. Stourzh, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichsbewusstseins*, dz. cyt., 292.

23 Por. G. Stourzh, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichsbewusstseins*, dz. cyt., s. 293.

24 Por. W. Schmid, *Die österreichische Jugend*, [w:] *Die österreichische Aktion. Programmatische Studien*, red. A.M. Knoll, Wien 1927, s. 282.

zakres terytorialny państwa i jego charakter zbliżony do Szwajcarii, choć prywatnie uważał to za ciężki wyrok historii na austriackich Niemcach²⁵.

I. Seipel, już jako kanclerz Austrii, usilnie zabiegał też o finansowe wsparcie ze strony państw zachodnich dla swego pogrążonego w kryzysie kraju. Także mocarstwa *Ententy* usiłowały powstrzymać odradzające się dążenie do *Anschlussu*. Sposobem na to miało być udzielenie Austrii pod auspicjami Ligi Narodów kredytu w wysokości 650 mln koron. Został on zadekretowany w tak zwanych Protokołach Genewskich 4 października 1922 roku, a jego wypłata nastąpiła w roku 1923²⁶. Na pewien czas zamknęło to dyskusję na temat przyłączenia Austrii do Niemiec.

Przykładem specyficznie austriackiej autorefleksji był esej opublikowany w 1924 roku przez „Austriaka z wyboru” Oskara Schmitza, w którym utrzymywał on, że narodu nie tworzy wspólny język, ale wspólny los, i przywoływał przykład dwóch odrębnych narodów anglojęzycznych i jednego narodu szwajcarskiego, którego członkowie posługują się trzema różnymi językami²⁷.

Michael P. Steinberg zwrócił z kolei uwagę na rolę Festiwalu w Salzburgu w kształtowaniu tożsamości austriackiej w opozycji do niemieckiej. Organizatorzy przeciwstawiali wyrafinowany, barokowy, katolicki Salzburg burżuazyjnemu, materialistycznemu, protestanckiemu Bayreuth, a muzykę Mozarta muzyce Wagnera. W ten sposób budowano mit Austriaków jako „lepszych Niemców”²⁸.

Oskar A.H. Schmitz przeciwstawiał „człowieka austriackiego” (*der Österreichische Mensch*) Niemcom zdominowanym przez ducha pruskiego. Wprowadzenie tego pojęcia miało na celu umocnienie niepodległości Austrii. Według tej koncepcji Austriacy reprezentowali europejską wersję niemieckości, zaś niepodległa

25 Por. tamże, 294.

26 Por. P. Berger, *The League of Nations and Interwar Austria: Critical Assessment of a Partnership in Economic Reconstruction*, [w:] *Contemporary Austrian Studies*, vol. 11, dz. cyt., s. 73.

27 Por. O. Schmitz, *Der österreichische Mensch. Zum Anschauungsunterricht für Europäer, insbesondere für Reichsdeutsche*, Wien 1924, s. 26.

28 M. Steinberg, *The Meaning of the Salzburg Festival: Austria as Theater and Ideology, 1890-1938*, Cornell University Press, Ithaca, NY 1990.

Austria miała stanowić niezbędny pomost pomiędzy Niemcami a Europą. A zatem w zasadzie dystansowano się nie tyle od niemieckości, co raczej od ducha pruskiego. Czasami posuwano się nawet do całkowitej dyskwalifikacji Prusaków jako mieszaićców słowiańsko-łotewsko-uralskich, którzy dopiero niedawno nauczyli się niemieckiego²⁹. Geograf Hugo Hassinger w roku 1925 stwierdził, że pod pojęciem „człowieka austriackiego” należy rozumieć nie tyle po prostu Austriaka, co „typ charakteru, który rozwinął się przez stulecia współżycia ludów naddunajskich”³⁰.

Około roku 1928 mieszkańcy Austrii dojrżeli do pozytywnego postrzegania swego państwa. Niestety, to pozytywne nastawienie zostało zachwiane już w roku 1929 wskutek wybuchu światowego kryzysu ekonomicznego. W 1931 roku nastąpił upadek największego austriackiego banku Creditanstalt. Działania naprawcze, które dotknęły zwłaszcza bezrobotnych i urzędników, postawiły ponownie pod znakiem zapytania lojalność obywateli wobec Republiki Austrii. Niepopularne posunięcia rządu spowodowały wzrost poparcia dla austriackich narodowych socjalistów, których naczelnym celem politycznym stał się *Anschluss* Austrii do Niemiec. Po dojściu Adolfa Hitlera do władzy w Niemczech w roku 1933 austriackiej partii narodowo-socjalistycznej udało się zmonopolizować dążenie do *Anschlussu*, co było dla niej korzystne ze względów propagandowych. Austriackim nazistom wystarczyło bowiem skoncentrować swoją działalność polityczną na propagowaniu *Anschlussu* i podsycaniu nastrojów antyżydowskich³¹.

29 Por. O. Schmitz, *Der Österreichische Mensch*, Wien 1924; E. Zollner, *Der Österreichbegriff*, dz. cyt., s. 88; A. Reiterer, *Vom Scheitern eines politischen Entwurfes. „Der Österreichische Mensch“ – ein konservatives Nationalprojekt der Zwischenkriegszeit*, ÖGL 30 (1986), s. 23, przyp. 30, 31.

30 R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift „Der Christliche Ständestaat“*. *Deutsche Emigration in Österreich 1933-1938*, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1976, s. 131.

31 Por. D.A. Binder, E. Bruckmüller, *Essay über Österreich*, dz. cyt., s. 102-103.

CHRZEŚCIJAŃSKIE PAŃSTWO KORPORACYJNE (1934-1938)

W okresie austriackiego państwa korporacyjnego (1934-1938) idea narodu austriackiego była dla przedstawicieli rządzącego obozu chrześcijańsko-społecznego narzędziem w walce z narodowym socjalizmem³². Ale także w ich ujęciu austriackość była rozumiana jedynie jako specyficzna (katolicka, uniwersalistyczna) odmiana niemieckości. 1 maja 1934 roku uchwalono tak zwaną konstytucję majową, która legitymizowała autorytarny charakter ustroju Austrii. Była ona świadomym zerwaniem z demokratyczną konstytucją z roku 1920. W artykule 1. nazwę „Republika Austrii” zastąpiono nazwą „Państwo Związkowe Austria”, które w preambule zostało określone jako „chrześcijańskie”, „niemieckie” i „korporacyjne”:

W imię Boga Wszchemogącego, od którego pochodzi wszelkie prawo, naród austriacki otrzymuje tę konstytucję dla swego chrześcijańskiego, niemieckiego państwa związkowego, opartego na podstawie stanowej³³.

Ocena tego okresu pozostaje przedmiotem sporu historyków i polityków. Krańcowo odmienne interpretacje rządów E. Dollfussa i K. Schuschnigga mają swoje korzenie w kontrowersjach i antagonizmach, które podzieliły austriackie społeczeństwo w latach trzydziestych ubiegłego wieku i do dzisiaj wyznaczają linie politycznych podziałów. Jak piszą Alexander Lassner i Günter Bischof,

podczas gdy prawica usiłowała przedstawiać rządy Dollfussa i Schuschnigga jedynie jako bastion obronny przed nazistowskimi Niemcami, lewica oskarżała te rządy o to, że odrzucając demokrację parlamentarną w decydujący sposób przyczyniły się do sukcesu *Anschlussu*³⁴.

32 Por. G. Stourzh, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichsbewusstseins*, dz. cyt., s. 302-303.

33 R. Ebneht, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 148.

34 A. Lassner, G. Bischof, *Introduction*, [w:] *Contemporary Austrian Studies*, vol. 11, dz. cyt., s. 164-179.

Z jednej strony i Partia Chrześcijańsko-Społeczna, i socjaldemokraci odrzucali dążenie do *Anschlussu*, z drugiej jednak strony zarówno E. Dollfuss, jak i K. Schuschnigg, tak samo jak ich polityczni przeciwnicy, austromarksści Otto Bauer i Karl Renner, uznawali przynależność Austriaków do narodu niemieckiego³⁵.

Kanclerz E. Dollfuss (1932-1934) jako austriacki patriota dążył do przebudzenia ducha narodowego pod hasłem: *Österreich erwache!* („Przebudź się Austrio!”). Partia chrześcijańsko-społeczna propagowała także koncepcję szczególnej „misji Austrii”. Aby przekonać Austriaków do tej misji, jej przesłanek poszukiwano w historycznej wielkości Austrii. Narodowo-socjalistycznemu mitowi człowieka germańskiego czy też nordyckiego przeciwstawiano „człowieka austriackiego”. Przejęcie władzy w Niemczech przez A. Hitlera sprawiło, że tym pilniejsza stała się obrona austriackiej odrębności, także w celu ratowania kultury niemieckiej³⁶.

W maju 1933 roku E. Dollfuss powołał do życia Front Ojczyźniany (*Vaterländische Front*), który z czasem, po rozwiązaniu wszystkich istniejących dotychczas partii, stał się jedyną legalną organizacją. Front Ojczyźniany nie uzyskał jednak masowego poparcia społecznego³⁷.

Jednym z organów prasowych kultywujących „świadomość austriacką” było popierane przez rząd kanclerza E. Dollfussa wiedeńskie czasopismo „*Der christliche Ständestaat*”. Co ciekawe, na jego czele stali dwaj Niemcy, monachijski filozof Dietrich von Hildebrand i dziennikarz Klaus Dohrn, którzy nie widzieli dla siebie możliwości życia w III Rzeszy pod rządami A. Hitlera³⁸.

W programowym artykule *Was wir wollen* redaktorzy czasopisma wyrażali swoje poparcie dla programu kanclerza E. Dollfussa,

35 Por. E. Zollner, *Der Österreichbegriff*, dz. cyt., s. 88.

36 Por. R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 130-132.

37 Por. E. Talos, W. Manoschek, *Politische Struktur des Austrofaschismus (1934-1938)*, [w:] E. Talos, W. Neugebauer, „*Austrofaschismus*” *Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938*, Verlag für Gesellschaftskritik, Wien 1984, s. 75-119.

38 Por. R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 8. Dietrich von Hildebrand od momentu otrzymania profesury w Uniwersytecie Wiedeńskim w roku 1935 posiadał także obywatelstwo austriackie. Por. A. von Hildebrand, *Dusza lwa. Biografia Dietricha von Hildebranda (1889-1977)*, Fronda, Apostolicum, Warszawa – Ząbki 2008, s. 193, przyp. 3; por. także „*Der Christliche Ständestaat*” 1937, nr 20, 23 maja, s. 485.

wyrażonego mottem: *Austriam instaurare in Christo*, czyli dla dążenia do odnowy Austrii w oparciu o jej chrześcijańskie korzenie³⁹.

Według autorów „*Der christliche Ständestaat*” kultura austriacka, „najstarsza, najdostojniejsza, najczystsza, najbardziej ujmująca postać kultury niemieckiej”⁴⁰, posiadała wszystkie główne wartości kultury niemieckiej, takie jak katolicyzm, otwartość, uniwersalność, odrzucenie nacjonalizmu, federalizm, zakorzenienie w sferze duchowej, i to w uszlachetnionej postaci, co zawdzięczała wymianie kulturowej z wieloma narodami⁴¹. Bycie Austriakiem oznaczało coś więcej niż bycie Niemcem⁴², oznaczało bycie „nad-Niemcem”⁴³, w sensie przekraczania koncepcji rasistowskich i volkistowskich⁴⁴.

Dietrich von Hildebrand postrzegał Austrię jako bastion chroniący chrześcijaństwo i całą kulturę zachodu przed bolszewizmem z jednej a narodowym socjalizmem z drugiej strony. Rolą Austrii miało być także ratowanie prawdziwego ducha narodu niemieckiego przed zawłaszczeniem go przez narodowych socjalistów⁴⁵.

W miarę nasilania się totalitarnego charakteru hitlerowskiego reżimu w Niemczech i wzrostu presji A. Hitlera na Austrię, D. von Hildebrand coraz mocniej podkreślał kulturową odrębność Austrii od Niemiec, występującą pomimo posługiwania się wspólnym językiem – odmienną atmosferę kulturową, obyczaje i styl życia, czyli odmienną tożsamość narodową w sensie ścisłym⁴⁶.

39 Por. *Was wir wollen*, „*Der christliche Ständestaat*” 1933, nr 1, 3 grudnia, s. 3.

40 L. Zahn, *Österreichertum und „lateinisches“ Deutschtum*, „*Der christliche Ständestaat*” 1935, nr 6, 10 lutego, s. 137.

41 Por. R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 133.

42 Por. W. Böhm, *Oesterreichertum*, „*Der christliche Ständestaat*” 1935, nr 30, 28 lipca, s. 713.

43 „Dieser österreichische Mensch ist kein Undeutscher, sondern ein überdeutscher Mensch, ist der Deutsche in seiner ältesten und lautersten Ausprägung, dessen Wurzeln eingesenkt sind in das Sacrum Imperium”. L. Zahn, *Österreichertum und „lateinisches“ Deutschtum*, dz. cyt., tamże.

44 Por. R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 134, przyp. 42.

45 Por. D. von Hildebrand, *Österreichs Sendung*, „*Der christliche Ständestaat*” 1933, nr 1, 3 grudnia, s. 3-5; tenże, *Österreichs grosse deutsche Stunde*, dz. cyt., s. 161-165.

46 „Man kann daher Oesterreich nur cum grano salis als einen Teil der Deutschen Kulturgemeinschaft auffassen”. D. von Hildebrand, *Österreich*

D. von Hildebrand uważał dawną monarchię austriacką za „Zachód w miniaturze”. Jego zdaniem „mała Austria” powinna nadal pełnić tę rolę. Podkreślał przy tym wpływ ducha łacińskiego, najpierw rzymskiego, a potem włoskiego, hiszpańskiego i francuskiego na kulturę austriacką. Owa łacińskość była ściśle związana z katolicyścią. Przejawem łacińskiego ducha Austriaków miały być także: harmonia życia wewnętrznego i zewnętrznego, wyczuwanie formy, a przede wszystkim głębokie człowieczeństwo⁴⁷.

Według Ottona von Habsburga, syna ostatniego cesarza Austrii Karola, tuż przed swoją śmiercią E. Dollfuss powziął plan restauracji monarchii Habsburgów, widząc w monarchistach grupę najbardziej patriotyczną i najbardziej zdecydowaną sprzeciwiającą się *Anschlussowi*. W realizacji tych planów przeszkodziła mu nagła śmierć z rąk nazistów podczas nieudanej próby puczu (25 lipca 1934 r.)⁴⁸.

Jak twierdzi wielu obserwatorów, następca E. Dollfussa, ostatni kanclerz międzywojennej Austrii Kurt Schuschnigg (1934-1938), był człowiekiem pozbawionym charyzmy i wizji swego poprzednika. W obliczu rosnącej izolacji Austrii na arenie międzynarodowej głównym dążeniem K. Schuschnigga było utrzymanie pokojowych relacji z A. Hitlerem, przy jednoczesnym podkreślaniu przynależności Austrii do niemieckiej wspólnoty kulturowej. Słabość polityczna tego stanowiska polegała na tym, że nie uzasadniała ona przekonywująco konieczności obrony niepodległości Austrii, przez co zwolennicy *Anschlussu* zyskali pretekst do oskarżenia rządu austriackiego o zwykły separatyzm⁴⁹.

Z takim postrzeganiem politycznego kursu K. Schuschnigga polemizuje Alexander Lassner, twierdząc, że K. Schuschnigg dążył do zachowania niepodległości Austrii poprzez rozsądną i realistyczną politykę zagraniczną. Jego celem było uzyskanie polityczno-wojskowych gwarancji ze strony Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch.

und die lateinische Kultur, „Der christliche Ständestaat” 1936, nr 50, 13 grudnia, s. 1186.

47 Por. tamże, s. 1186-1190.

48 Por. Wypowiedź Ottona von Habsburga, G. Walterskirchen, *Engelbert Dollfuss. Arbeitermörder oder Heldenkanzler*, Molden Verlag, Wien 2004, s. 43.

49 Tak oceniał postać K. Schuschnigga Dietrich von Hildebrand. Por. A. von Hildebrand, *Dusza lwa*, dz. cyt., s. 319.

Ostateczna klęska tych zabiegów, przypieczętowana utratą niepodległości Austrii wynikała, zdaniem A. Lassnera, nie tyle z błędów rządu austriackiego, co z krótkowzrocznej bierności mocarstw zachodnich, unikających antagonizowania Trzeciej Rzeszy. Presja A. Hitlera, któremu w 1938 roku nie stał już na drodze Mussolini, okazała się być decydująca⁵⁰.

ANSCHLUSS (1938)

Według Gerharda Botza *Anschluss* składał się z trzech elementów: oddolnego pseudorewolucyjnego powstania, odgórnego półlegalnego transferu władzy i inwazji wojskowej z zewnątrz⁵¹. Także Evan Burr Bukey wskazuje, że kwestia *Anschlusu* stanowi złożony problem. Równocześnie maluje on obraz wręcz owacyjnych reakcji na wkroczenie wojsk niemieckich do Austrii 12 marca 1938 roku. Euforia tłumów sięgnęła zenitu podczas przemówienia A. Hitlera na Placu Bohaterów w Wiedniu 15 marca 1938 roku, które zgromadziło ponad dwieście tysięcy ludzi.

Oczywiście entuzjazm ów nie wszędzie występował w jednakowym nasileniu, ale zapewne był spontaniczny, gdyż Goebbels miał zbyt mało czasu, by wyreżyserować takie widowisko. Jedną z przyczyn takiej postawy ludności austriackiej była ulga, że nie doszło do rozlewu krwi. Zmęczeni kryzysem ekonomicznym ludzie żywili także nadzieje na znaczącą poprawę warunków bytowych. Nowy porządek sankcjonował wreszcie antysemickie sentymenty austriackich nazistów.

10 kwietnia 1938 roku odbyło się referendum, do którego nie zdążył doprowadzić kanclerz Kurt Schuschnigg. Do głosowania za *Anschlussem* namawiał zarówno wiedeński kardynał Theodor Innitzer, jak i przywódca socjalistów Karl Renner. Według oficjalnych danych wynik głosowania za *Anschlussem* w Marchii

50 Por. A. Lassner, *The Foreign Policy of the Schuschnigg Government 1934-1938: The Quest for Security*, [w:] *Contemporary Austrian Studies*, vol. 11, dz. cyt., s. 24.

51 Por. G. Botz, *Nationalsozialismus in Wien: Machtübernahme und Herrschaftssicherung 1938/39*, Wien 1988, s. 475-505.

Wschodniej (Austrii) wynosił 99,73% i był wyższy niż w Niemczech (99,08%)⁵².

Utracie niepodległości Austrii towarzyszył zdumiewająco nikły opór. Gerhard Botz uważa, że przyjęcie *Anschlusu* przez ludność Austrii było nie tyle wynikiem łatwowierności, oportunistów i nadziei na polepszenie sytuacji ekonomicznej, ile autentyczną erupcją uczuć nacjonalistycznych⁵³.

Powróćmy teraz do zasadniczego pytania: czy w okresie międzywojennym zdażyła się ukształtować odrębna tożsamość austriacka? Wziąwszy pod uwagę niemal powszechny entuzjazm, jaki wśród ludności Austrii wywołał *Anschluss* do hitlerowskich Niemiec, można przyjąć, że w burzliwym i krótkim okresie międzywojennym, pomimo wysiłków przede wszystkim polityków konserwatywno-katolickich, identyfikacja z narodem austriackim nie zapuściła wystarczająco głębokich korzeni w ludności alpejskiej republiki. Przeważało poczucie przynależności do narodu niemieckiego⁵⁴.

Na ten stan rzeczy złożyło się wiele czynników: brak identyfikacji narodowej w czasach monarchii austro-węgierskiej, trudności ekonomiczne, pasywna postawa mocarstw zachodnich w obliczu rosnących apetytów A. Hitlera, który ze swej strony wspierał austriackich nazistów i ich wielkoniemieckie aspiracje. Wreszcie negacja zasad demokratycznych przez parafaszystowski autorytarny reżim sprawiła, że większość ludności przestała się identyfikować z własnym państwem i rządem⁵⁵.

Większość historyków twierdzi, że o zaistnieniu narodu austriackiego można mówić dopiero po zakończeniu II wojny światowej. Dopiero wówczas Austriacy przestali postrzegać siebie jako „lepszych Niemców” i zaczęli podkreślać swoją tożsamość w opozycji

52 Por. E.B. Bukey, *Hitler's Austria. Popular Sentiment in the Nazi Era, 1938-1945*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London, 2000, s. 25-39.

53 Por. G. Botz, *Der Anschluss von 1938 als innerösterreichisches Problem*, [w:] *Aus Politik und Zeitgeschichte*, dodatek do tygodnika „Das Parlament” B9/88 (26 lutego 1988), s. 3-19.

54 Por. T. Kirk, *Fascism and Austrofascism*, [w:] *The Dollfuss/Schuschnigg Era in Austria*, dz. cyt., s. 24.

55 Por. E.B. Burkey, *Hitler's Hometown. Linz, Austria, 1908-1945*, Indiana University Press, Bloomington 1986.

do narodu niemieckiego. Łączyło się to z koniunkturalnym politycznie przyjęciem jednostronnej wizji Austrii jako „pierwszej ofiary A. Hitlera” i dążeniem do odcięcia się od współodpowiedzialności za hitlerowskie zbrodnie wojenne⁵⁶. Dlatego, choć tożsamość narodowa społeczeństwa austriackiego jest dziś niekwestionowana, wciąż musi ono zmagać się ze swą pamięcią historyczną.

56 Por. G. Bischof, *Introduction*, [w:] *Austrian Historical Memory and National Identity*, red. G. Bischof, A. Pelinka, Transaction Publishers, New Brunswick, London 1997, s. 4; F. Mathis, *1000 Years of Austria and Austrian Identity*, dz. cyt., s. 23; A. Pelinka, *Taboos and Self-Deception: The Second Republic's Reconstruction of History*, [w:] G. Bischof, A. Pelinka, *Austrian Historical Memory and National Identity*, dz. cyt., s. 95-101; H. Uhl, *The Politics of Memory: Austria's Perception of the Second World War and the National Socialist Period*, [w:] *Austrian Historical Memory and National Identity*, dz. cyt., s. 64-86.